

Լարիսա ԵԳԱՆՅԱՆ

ՎԱՂԲՐՈՆՁԻԴԱԼՅԱՆ ՄԻ ԾԵՄԻ ՇՈՒՐՁ*

(ըստ Մեծ Սեպասարի նյութերի)

Մեծ Սեպասարի մ.թ.ա. XXVIII-XXVI դդ. թվագրվող սրբարանում փաստված է հին տարվա ավարտին և նոր տարվա գալստյանը՝ գարնանը նվիրված ծիսակարգ, որն ուղեկցվել է գայլերի զոհաբերությամբ՝ մահվան միջոցով ապահովելով նորի ծնունդը, որը ընկած է տիեզերական կարգուկանոնի կայունության ապահովմանը նվիրված ծեսերի հիմքում¹:

Սրբարանում, բացի զոհաբերված յոթ գայլերի գանգերից, նախնական դիրքով՝ *in situ*, պահպանվել են տարատեսակ անոթների հարյուրավոր բեկորներ և նվիրաբերված տարբեր իրեր², այդ թվում՝ բերանքսիվայր կարասով փակված ամբողջական վեց գավաթներ³:

Հնդեվրոպացիներն ունեին կրոնական որոշ գաղափարներ, որոնք արտահայտվում էին պաշտամունքային աշխարհի վերաբերյալ ունեցած պատկերացումներով, դրանց նկատմամբ հատուկ վերաբերմունքով և համապատասխան ծիսական արարողություններով: Սրբազանը մի կողմից այն էր, ինչ լի էր աստվածային ուժով, մյուս կողմից՝ այն, ինչին մարդկանց արգելված էր դիպչել⁴: Տաճարը «տնային տնտեսություն էր», որը պատկանում էր միայն աստծուն⁵: Ծիսակարգից հետո նվիրաբերումները և օգտագործված ողջ խեցեղենը տեղում թողնելը պայմանավորված են ոչ միայն սրբազանի նման ընկալմամբ, այլ նաև՝ միայն աստծուն պատկանող իրերն աստծու տանը թողնելու անհրաժեշտությամբ:

Հողվածը նվիրված է գարնանամուտին վերաբերող ծիսակարգի մի արարողության վերհանմանը: Ո՞րն է անոթների բերանը փակելու պատճառը:

Խեթական ծիսակարգում անոթներն ամեն մի աստվածության խորհրդանիշ էին, իսկ որոշ աստվածություններ նույնացվում էին անոթի հետ⁶: Աստվածություններին նվիրված ծեսերում ուշադրություն է գրավում այն, որ տաճարում արարողությանը նախորդում էր ցորենով ամանների բացումը: Խեթական ծիսակարգում կար ամպրոպի աստծուն մատուցվող զոհաբերություններով ուղեկցվող անոթների բերանը բացելու և փակելու արարողություն: Առաջինը կատարվում էր

* Հողվածն իբրև զեկուցում ներկայացվել է Գյումրիում 2013թ. հոկտեմբերի 4-6-ը կայացած «Պատմամշակութային ժառանգություն և արդիականություն» միջազգային գիտաժողովում:

¹ **Егавян Л.** Памятник раннебронзового периода Мец Сепасар в контексте индоевропейских верований и ритуалов//Труды Маргианской археологической экспедиции, Институт этнологии и антропологии им. Миклухо-Маклая РАН, т. 4, М., 2012, С. 272.

² Նույնը:

³ **Եգանյան Լ.**, Քուռարաքսյան մի կարասի զարդագոտու սիմվոլիկայի շուրջ, ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ» հ. XV, Եր., 2012, էջ 32:

⁴ **Չահուկյան Գ.**, Հայոց լեզվի պատմություն (նախագրային ժամանակաշրջան), Եր., 1987, էջ 84:

⁵ *История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации, ч. I, Месопотамия, (под ред. И. Дьяконова), М., 1983, С. 174.*

⁶ **Ардживба В.** Ритуалы и мифы древней Анатолии, Москва, 1982, С. 63.

գարնանը, իսկ երկրորդը՝ աշնանը: Գարնանն ամանների բացումը կատարվում էր, երբ որոտում էր ամպրոպը: Յորենով անոթները բացում էին հենց Ամպրոպի աստվածությունները, այսինքն՝ նրանք, որոնց իրավասության կամ հսկողության տակ էին անձրևները և, հավանաբար այդ հանգամանքից էլնելով, համարվում էին ցորենի խնամակալ (ամպրոպի աստծու ինկորնացիաներից մեկը կոչվում էր *Յորենի ամպրոպի աստված*): Բացում էին անոթների բերանները, զոհ էին մատուցում *անձրևի ամպրոպի աստծուն*՝ դիմելով հետևյալ խնդրանքով. «*Ամպրոպի աստված, մեր պարոն, շատացրու անձրևը, թափիր սև հողի վրա, և թող աճեն ամպրոպի աստծու հացերը*»⁷: Երեք օր տևող, մասնավորապես ցորենի աստվածությանը նվիրված ծեսի ժամանակ Պիսկուտունու լեռան վրա զոհաբերում էին նաև ցորենով, գինով, յուղով, մեղրով լի անոթները, որ պահվում էին տաճարում և բացվում էին միայն գարնանը, իսկ թագավորը, թագուհին... նաև խմում էին՝ կատարելով աստվածներին հաղորդակցվելու ծես⁸:

Ըստ խեթական պետության մայրաքաղաք Խաթուսի սեպագիր տախտակներից հայտնի «*թագավորական*» կոչվող ծեսերը նկարագրող տեքստերի՝ «*Մեծ հավաք*» տոնին բացում էին «...*Ամպրոպի աստծու ծիսական անոթը*»⁹: «*Անտախշում*» տոնին, երբ թագավորը ծես էր կատարում, սպասավորները բացում էին աստվածությունների տաճարների ցորենով անոթները, այդ թվում նաև ամպրոպի աստծուն պատկանող ցորենի անոթը, և ցորենն աղում էին¹⁰: Աստվածություններին նվիրված ծեսերին նախորդող՝ տաճարում հացահատիկով անոթների բերանները բացելը բնորոշ է նաև խեթական գարնանային այլ ծեսերին: «*Հասսումասը*» (*hassumas, has-ծնել*) եղանակային տոն էր, որի ժամանակ թագաժառանգը մի քանի ծառայողների հետ աղում էր ցորենը¹¹: Գարնանային տոնին բացվող անոթների բերանները փակելու ծեսը կատարվում էր աշնանային «*Նունտարիյասիս*» (բառացի նշանակում է *աճապարել, շտապել*) տոնի ժամանակ: Վերջինս թագավորի և թագուհու այցելության օրացուցային ծես էր, և հավանաբար կատարվել է խոր աշնանը, երբ անոթը լցնում էին ցորենով ու մի ոչխար զոհ մատուցում¹²:

Ինչպես ցույց են տալիս խեթական գրավոր աղբյուրների վկայությունները, աստվածություններին նվիրված ծեսերին նախորդում էր տաճարում հացահատիկով անոթների բերանների բացումը, որը բնորոշ էր գարնանային ծեսերին, իսկ փակելը կատարվում էր աշնանը, և ամպրոպի աստծուն զոհաբերում էին ոչ միայն ցորեն, այլ նաև այլ սննդամթերք: Ծեսը գործողության վերածված սովորույթ է, որի նպատակը ինչ-որ գաղափար կամ զգացում արտահայտելն է:

Ամանների բերանները փակելու և բացելու խեթական ծեսին համադրելի է հայոց հետևյալ սովորույթը. Վարդավառի խաչ-փնջերը դնում էին ցորենի կամ ալ-

⁷ Ардзынба В., նշվ. աշխ., էջ 26:

⁸ Նույն տեղում, էջ 10-17:

⁹ Նույն տեղում, էջ 11:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 25:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 42:

¹² Նույն տեղում, էջ 18-26:

յուրի ամբարի մեջ և պահում մինչև հաջորդ Վարդավառ¹³: Սովորույթ կար նաև աշնան բերքից ստացված այլուրն անպայման մինչև նոր բերքը հասցնել՝ հնի և նորի միջև կապը պահելու և բնության շրջափուլի ընթացքը չխաթարելու համար: Երբ այլուրն ավարտվելուն մոտ էր, չէին օգտագործում, այլ փոխ էին առնում հարևանից, որպեսզի ամբարը դատարկ չմնար:

Համեմատական ազգագրությունից հայտնի է, որ զարգացման նախնական մակարդակի վրա գտնվող ժողովուրդների մոտ մեռնող և հարություն առնող բնության պաշտամունքին նվիրված տոնաշարը սկսվում էր գարնանը և տևում մինչև բերքահավաքի վերջը:

Նոր տարվան՝ գարնան գալստյանը նվիրված խեթական ծեսերում ամպրոպի աստծու՝ ցորենի անոթը բացելուն հաջորդում էին ցորեն աղալը (օջախի մոտ կատարվող խեթական արարողությունների ժամանակ թագածառանգը մարդկանց հետ ցորեն էր աղում) և ծիսական հերկը¹⁴: Բնության ամենամյա վերածննդին նվիրված ծիսական տարբեր գործողությունների արձագանքներ պահպանված են նաև հայոց սովորույթներում, մասնավորապես, գարնանամուտին նվիրված հայոց Բարեկենդանի տոնի ընթացակարգում: Մեծ պասի վերջին շաբաթվա երկուշաբթին ջրաղացպանների օրն էր. այդ օրը բոլորը ցորեն պիտի տանեին աղալու¹⁵: Կարնո հայերը Մեծ պասից մինչև սերմերը հողին հանձնելն ամեն կիրակի աղանձ էին անում, ինչպես որ ցանքսից մինչև հնձի ժամանակը ամեն կիրակի հատիկ էին խաշում¹⁶: Ամպրոպի աստծու հետ կապված հավատալիքները փոխանցվել են ամպրոպային ակնհայտ հատկանիշներով օժտված Սբ Մարգարիտ, որի տոնի ծիսական կերակուրն աղացած ցորենից պատրաստված փոխինդն էր: Առաջավորաց պասին, ուրբաթ օրը ցորենից փոխինդ էին ուտում¹⁷՝ ի հիշատակ այն բանի, որ Սբ Մարգարիտ այդ շաբաթվա ընթացքում սոված մնալով՝ ցորենի հասկերը փշրել ու կերել էր:

Բնության վերածնությանը նվիրված ծեսերին զուգադիր է նաև հետևյալ սովորույթը: Հարսանիքից հետո նորահարսն առաջին անգամ ջրի գնալիս աղբյուրին ցորեն էր զոհաբերում¹⁸: Ջոհաբերության նպատակը նմանակման մոգությամբ մանկածնության շնորհ ստանալն է: Հարսանեկան ծեսը և բնության ամենամյա վերածնությանը նվիրված ծեսերը զուգադիրելի են. նպատակը նույնն է՝ ապահովել կյանքի հարատևումը:

Խեթական ծիսակարգում զոհաբերությունը կատարվում էր հացի վրա, ըստ ամենայնի որպեսզի աստվածությանը նվիրված զոհի արյունը ներծծվեր հացի մեջ¹⁹: Միաժամանակ խեթերը նաև ծիսական հացեր էին զոհաբերում, որոնք կոչվում էին լուսին, երկինք (վերջինիս վրա պատկերվում էին արև, լուսին և աստ-

¹³ *Խառատյան-Առաքելյան Հ.*, *Հայ ժողովրդական տոները*, Եր., 2005, էջ 204:

¹⁴ *Արձանճա Բ.*, *նշվ. աշխ.*, էջ 42:

¹⁵ *Խառատյան-Առաքելյան Հ.*, *նշվ. աշխ.*, էջ 128:

¹⁶ *Բրդյան Վ.*, *Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում*, Եր., 1972, էջ 451:

¹⁷ *Նույն տեղում*, էջ 444:

¹⁸ *Արձանճա Մ.*, *Երկեր*, հ. Բ, Եր., 1975, էջ 52:

¹⁹ *Արձանճա Բ.*, *նշվ. աշխ.*, էջ 69:

դեր), կային մարդակերպ և թեմորֆ հացեր, ինչպես նաև կենդանակերպ՝ ոչխար, խոզ, ցուլ, կամ մարմնի ինչ-որ մի մասի ձևով հացեր՝ լեզու, ատամ, աչք: Այդ հացերը տարբեր համերի էին՝ թթխմորով կամ չթթված խմորից, նաև՝ տարբեր գույներով²⁰ (հացի զոհաբերության ծեսն անցել է նաև քրիստոնեությանը և, ըստ Սբ Գրքի, միայն չթթված խմորից պատրաստված հացը կարելի է զոհաբերել աստվածությանը): Հացի զոհաբերության օրինակ է արևմտաեվրոպական դիմակահանդեսի ժամանակ իրար վրա այլուր և ընկույզ շաղ տալը: Տոնը կատարվում էր հին տարին ճանապարհելիս, և ծեսերը հավանաբար պայմանավորված են նրանով, որ բույսերը և պտուղները պատկանում էին քտոնիկ աստվածություններին: Ռուսիայում ծննդյան տոների բնորոշ հատկանիշներից մեկը հասկերի խուրձն էր²¹: Հացի զոհաբերության մասին են վկայում հայոց սովորույթները: Խթականին գուգադիր են հայոց Ասիլ-բասիլ կոչվող աչքերի, բերանի և կրծքին ծալած ձեռքերի վրա չամիչներ դրած մարդակերպ հացիկները²²: Հայոց սովորույթներում հացի զոհաբերության մասին են վկայում թխած առաջին հացը միշտ ճամփորդինը համարելը, ինչպես նաև լավաշը որպես մատաղ բաժանելը²³: Նոր տարվան նվիրված ծեսերի ամենամեծ խորհուրդը պտղաբերություն, բերքի առատություն և լիություն ապահովելն է: Տորենը (հացահատիկը, հացը) այդ խորհրդանիշերի կրողն է, որի հետ կապված հավատալիքները, սովորույթներն ու ծեսերը պահպանված են նոր տարվա ծեսում: Լոռիում թխվող *կլկլա* կամ *դուլաճ* կոչվող կլոր, մեջը ծակ հացերը, որոնք հացի հորեր էին խորհրդանշում, նոր տարվա օրն կախում էին գումեշի և եզան եղջյուրներից, որպեսզի այդ տարի հորը լցվեր ցորենով²⁴: Նոր տարվան գուշակությունների նպատակով թխում էին կլոր, մեջը ծակ, ցորենով և զարով զարդարված «*հացի հոր*», «*գարու հոր*» կոչվող թխվածքները²⁵, որոնք նույնպես բերքի և բարիքի առատություն ապահովելու խորհուրդ ունեն:

Հացահատիկի ծիսական բովանդակությունը կապվում է մեռնող և հարություն առնող աստվածությունների պաշտամունքի հետ²⁶: Երկնային ջրերով հողի պտղաբերման առասպելաբանման հնդեվրոպական հնագույն հավատալիքներն արտացոլված են մարդակերպ աստվածների՝ երկնքի տիրակալ, գերագույն աստված Ջևսի, պտղաբերության և երկրագործության աստվածուհի Դեմետրայի և նրանց դուստր Պերսեփոնեի կերպարներում: Առասպելաբանության մեջ և հավատալիքներում ամուսնության պտուղը հասկն է կամ հատիկը: Հունաստանում Ջևսի և Դեմետրայի խորհրդանշական հարսանիքին նվիրված ամենամյա տոնի կարևոր դրվագն այդ ամուսնության պտուղ հասկը դուրս բերելն էր²⁷: Հունական դիցաբանության մեջ ստորերկրյա թագավորության տիրուհի, հացաբույսերի և

²⁰ Ардзинба В., *նշվ. աշխ.*, էջ 65-67:

²¹ Голан А., *Миф и символ*, М., 1992, С. 202.

²² Ազգագրական հանդես, 1897, հ. Բ, էջ 246:

²³ Եգանյան Լ., *Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերը//Շիրակի հնագիտական և պատմագրական ուսումնասիրություններ*, հ. 1, Երևան-Գյումրի, 2010, էջ 112:

²⁴ Ազգագրական հանդես, 1903, հ. X, էջ 249:

²⁵ Խառատյան-Առաքելյան Հ., *նշվ. աշխ.*, էջ 26:

²⁶ Խանգաղյան Է., *Մեծամոր*, Եր., 1973, էջ 140; Деведжян С. *Лори – Берд*, Ер., 1981, С. 39.

²⁷ Голан А., *նշվ. աշխ.*, էջ 202:

երկրային պտղաբերության աստվածուհի Պերսեփոնեին՝ Ջևսի և Դեմետրայի դստերը, հատկացված էր աշնանը ցանվող և զարնանն աճող հացի դեր²⁸: Կատարվող ծեսերը հավանաբար պայմանավորված էին նրանով, որ բույսերը և պտուղները պատկանում են քոռնիկ աստվածություններին: Հին Ռուսիայում Օնոնյան տոների ատրիբուտներից մեկը հասկերի խուրձն էր²⁹: Հայոց մեջ հնագույն հավատալիքի վկայությունն է Համբարձման տոնի անոթը՝ վիճակահանության փարչը, որ տիկնիկի հետ կոչվում է *վիճակ*: Անոթի անունն ինքնին բնութագրական է և բովանդակում է ծեսի խորհուրդը: Է. Պետրոսյանը ճիշտ է նկատել, որ տվյալ դեպքում անոթը դառնում է տիկնիկի իրանի ստորին մասը, նրա որովայնը (արգանդը), իսկ անոթի միջի քարերը խորհրդանշում են սերմերը³⁰:

Հացահատիկը պաշտամունքի աստիճանի է բարձրացվել որպես մեռնող և վերստին ծլարձակող բույս, որի հատկանիշները մոգականորեն կարող էին փոխանցվել նաև մարդուն, մանավանդ եթե մաքրագործված էր կրակով: Հավանաբար այս համոզմունքով էլ կուու գնացած առաջին հացը տալիս էին չբեր կնոջը, որպեսզի ուտեր և բեղմնավորվեր³¹:

Հողին հանձնված հացբույսերի մեռնելն ու ծլարձակելը առասպելաբանմամբ ծիսական բովանդակություն է ստացել՝ փոխանցվելով նաև այլուրին և հացին: Մեռնել-հառնելու շրջափուլն արտացոլվել է նաև թաղման ծեսում և հացահատիկը՝ որպես մեռնող և վերստին ծլարձակող բույս, ծիսական բովանդակություն է ստանում նաև մահվան հետ կապված արարողություններում: Հացի (հացբույսերի) զոհաբերությունը փաստված է հնագիտական նյութով, վկայված է գրավոր աղբյուրներում, պահպանված է հավատալիքներում, արտացոլված է ծեսերում:

Հավանաբար նույն գաղափարն է արտացոլված ինչպես բոլոր թաղումներն այս կամ այն ձևով ծածկելու, այնպես էլ նաև թաղման ուղեկից անոթների բերանները փակելու ծեսում՝ խորհրդանշելով կյանքի մի փուլի ավարտ, որին հաջորդելու է վերածնունդը: Հացահատիկի և հացի պաշտամունքի հետ կապված հավատալիքների հենքի վրա է ձևավորվել դամբարաններում ցորեն, գարի կամ այլուր շաղ տալը, հանգուցյալի կրծքին և բերանին հաց դնելը, հոգեհացին ձավարով շիլա պատրաստելը³²:

²⁸ *Лосев А., Персефона, Мифы народов мира, Энциклопедия, т. 2, М., 1992, С. 305; Դիցարանական բառարան, Եր., 1985, էջ 197:*

²⁹ *Голан А., նշվ. աշխ., էջ 202:*

³⁰ *Петросян Э., Праздники армян в контексте европейской культуры, Եր., 2011, С. 193.*

³¹ *Մահակյան Կ., Հովհաննիսյան Ռ., Հացին անցվող ժողովրդական պատկերացումներ և հավատալիքներ, ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. XVI, Գյումրի, 2012, էջ 83-84:*

³² *Տե՛ս Ս. Պետրուխին В. Погребения знати викингов (по данным археологических и литературных памятников), Скандинавский сборник 21, Таллин, 1976, С. 160. Թումանյան Գ., Ուշբրնձի-դարյան թաղման ծեսը հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս-արևելքում (ըստ հնագիտական տվյալների), թեկնածուական ատենախոսություն, 1997, էջ 143; Քալանթար Աշխ., Հին Վաղարշապատի պեղումները, Եր., 1935, էջ 43; Լիսիցյան Սո., Ջանգեզուր ի հայերը, Եր., 1969, էջ 334; Դեվեճյան Շ., 1981, թ. 39; Եգանյան Լ., 2010, էջ 111-112:*

Մեռնոդ և վերստին հառնոդ բնության պաշտամունքին նվիրված անոթների բերանները բացելու և փակելու ծեսին գուգադիր կարող է լինել հետևյալը: Հայտնի են տաճարների դռները տարվա մեջ մեկ կամ երկու անգամ բացելու և ծես կատարելու մասին վկայություններ: Ըստ Պավսիանոսի՝ Օվկիանոսի դուստր Եվրինոմա աստվածուհու տաճարի դռները բացում էին տարին մեկ անգամ և աստվածուհու տուն էին կատարում³³: Դերկետոն (Ատարգատիս) պողոպեբրության և ջրի աստվածուհին է, որի տունի երկու օրերը՝ տարին երկու անգամ Աստրիքի բուլոթ կողմերից ուխտավորներ էին գալիս, և տարին երկու անգամ ուխտագնացության ժամանակ դիցուհու արձանը ծովը կամ գետն էին տանում³⁴: Պիտի ենթադրել, որ ծեսը կատարելուց հետո տաճարը փակ էր մնում մինչև հաջորդ տոնակատարությունը: Տարին երկու անգամ՝ գարնանը և աշնանը, Անահիտ դիցուհու տունի օրը մեծ տոնահանդեսներ էին կազմակերպվում³⁵: Ելնելով բերված վկայություններից՝ կարելի է ենթադրել, որ ծեսը կատարելուց հետո տաճարները փակ էին մնում մինչև հաջորդ տոնակատարությունը: Տարին մեկ կամ երկու անգամ՝ Համբարձմանը կամ Զատիկին, կամ Ծննդին (Փոքր Զատիկ), կամ էլ՝ Վարդավառին, բացվում էին Վանի ժայռի մեջ փակված Մհերի քարանձավի դռները³⁶: Մհերի առասպելը նույնպես կապված է նոր տարվա ծիսակարգին³⁷ (Որ աշխարհք ավերվի, մեկ էլ շինվի, /Երբ ցորեն էղավ քանց մասուր մի, /Ու գարին էղավ քանց ընկույզ մի, /Էն ժամանակ հրամանք կա, որ էլնենք էղտեղեն)³⁸: Քարանձավի բացվելը խորհրդանշում է այնտեղ փակված հերոսի վերադարձն անդրաշխարհից, և մեռածի հարության կամ գերված աստծու ազատման մասին առասպելաբանությանը ներկայացվում է բնության ամենամյա վերածնունդը:

Մահվան միջոցով նորի ծնունդն ընկած է Տիեզերքի կարգուկանոնի կայունությունն ապահովելուն նվիրված ծեսերի հիմքում: Մեռնել-հառնելու շրջափուլն արտացոլվել է նաև թաղման ծեսում: Ինչպես տաճարների դռները բացել-փակելը, այնպես էլ դամբարանները և թաղման ուղեկից անոթների բերանները փակելը հավանաբար նույն խորհուրդն են ունեցել և խորհրդանշել են կյանքի ավարտը, որին հաջորդելու էր վերածնունդը:

Այսպիսով, նոր տարվա և թաղման հետ կապված տարբեր ծեսերը միավորված են կյանք-մահ-վերածնություն շրջափուլի մեջ, այսինքն՝ նվիրված են կյանքի հարատևմանը: Ամանների բերանները բացելը հին տարվա ավարտին և նոր տարվա գալստյանը՝ գարնանամուտին նվիրված ծիսակարգի բաղադրիչներից է: Աշնանը փակված անոթների բերանը բացելով՝ ավարտվելու էր ամպրոպի աստծուն նվիրված խորհրդանշական ծեսերից վերջինը, որով ակնկալվում էր բնական շրջափուլի ապահովման, կարգուկանոնի վերականգնման համար մղած պայքարում Վիշապամարտիկի հաղթանակով երկնային ջրերի բացում՝ անձրևներ-

³³ Խանգաղյան Է., *Գառնի IV*, Եր., 1969, էջ 141:

³⁴ Աբեղյան Մ., *նշվ. աշխ.*, էջ 154-155:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 156:

³⁶ Հարությունյան Ս., *Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, 2000*, էջ 455:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 456:

³⁸ Հայ ժողովրդական հերոսավեպ, Սասունցի Դավիթ, Եր., 1981, էջ 315:

րի սկիզբ, բնության զարթոնք և բերքի առատություն: Նույն խորհուրդն են ունեցել ինչպես ամանների բերանները և տաճարների դռները փակելու ու բացելու ծեսերը, այնպես էլ քարանձավի մեջ Մհերի փակվելը և տարին մեկ անգամ դուրս գալը: Անոթները փակող կարասի զարդագոտու սիմվոլիկ նախշերը հավատալիքների պատկերային դրսևորումն են և համահունչ զարնան գալստյանը նվիրված պայքարի ծիսական բովանդակությանը³⁹:

Հնագիտական նյութի, խեթական գրավոր աղբյուրների վկայությունների, հնդեվրոպական, այդ թվում նաև հայոց հավատալիքների ու սովորույթների համադրումները բերում են այն համոզման, որ Մեծ Մեպասարի սրբարանում անոթների բերանների փակ լինելը կապված է աշնանը կատարվող անոթների բերանները փակելու և զարնանը բացելու ծեսի հետ և խորհրդանշել են հնի մահ և նորի ծնունդ: Գարնանամուտին նվիրված գայլերի զոհաբերության ծեսի ժամանակ բացվելու էին աշնանը փակված, ամայրոպի աստծուն մատուցվելիք զոհաբերություններով անոթների բերանները, սակայն սրբարանի ավերումը թույլ չի տվել ծիսակարգն ավարտել:

ОБ ОДНОМ РИТУАЛЕ РАННЕБРОНЗОВОГО ПЕРИОДА (по материалам Мец Сепасара)

___ Резюме ___

___ Л. Еганян ___

Сохранившееся святилище, относящееся к бронзовому веку и датированное XXVIII–XXVI вв. до н.э., указывают, что в определенный сезон года – весной – совершались ритуальные жертвоприношения волков, которые символизировали конец Старого года и рождение Нового.

Наряду с найденными в различных частях святилища многочисленными фрагментами керамики, было найдено шесть целых чаш, стоявших на полу у южной стены и прикрытых большим кувшином.

Из раскопок некрополей разных эпох известно, что все захоронения, не зависимо от формы и типа, всегда закрыты. Ритуал закрывания сосудов известен из археологических памятников разных эпох. В некрополях средней и поздней бронзы сосуды закрыты каменными крышками. Урартские погребальные урны без исключения закрыты чашами, обломками сосудов или камнями. Раскопанные на северо-западе кувшинные захоронения античного периода Армении закрыты перевернутыми вверх дном сосудами.

В хеттских ритуалах праздников, посвященных божествам, предшествовало открывание сосудов зерна. Ритуал открывания совершался весной, а закрывание – осенью. На осенних же праздниках совершали запечатывание сосудов. Предполагается, что акты “открытия” – “запечатывания” сосудов символизировали собой “рождение” весны, а “закрытие” – приближение холодов. Ритуалу сопоставим и армянский обычай хранить в амбаре муку или зерно, маленькую охалку колосьев пшеницы до нового урожая.

³⁹ Եգանյան Լ., *Քրոնոսիսիսյան մի կարասի զարդագոտու սիմվոլիկայի շուրջ*, ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ» հ. XV, Եր., 2012, էջ 32-38:

Сопоставление археологических материалов с вышеприведенными ритуалами и верованиями позволяет утверждать, что открывание сосудов рассматривалось как один из атрибутов основного ритуала-жертвоприношения волков, как необходимый и действенный способ для достижения основной цели - поддержания естественного порядка в природе. Во время празднества должны были открывать сосуды, заполненные еще осенью.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Եզանյան Լարիսա Գրիշայի- պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական
հետազոտությունների կենտրոնի անաջատար գիտաշխատող,
E-mail: smuseum@web.am.*